

HATÎE

(bk. HATA).

HÂTİF

(هاتف)

Gaipten seslenen anlamında daha çok tasavvufta kullanılan bir terim.

Sözlükte "uzatarak bağırarak, çağırarak ve seslenmek" anlamına gelen *heft* (*hütâf*) masdarından türemiş olan *hâtif* "bağırarak, çağırarak ve seslenen" demektir (*Lisânü'l-Arab*, "htf" md.). İslâm'dan önce Araplar çölde dolaşırken bazan kaynağı belli olmayan bir ses işittiklerini söyler, göremedikleri bu sesin sahibine *sâih*, *dâî*, *münâdî* ve *hâtif* derlerdi. Bazan da bir cinnin, dostu olan bir kişiye görünüp ona gaipten haber verdiğini iddia eder, buna da *reî* (görünen, görüntü) adını verirlerdi. Bu tür görüntülere hitaben şiir söyledikleri, hatta bu görüntülerin de şiir söylediğine inandıkları olurdu (Câhiz, VI, 243). Gaipten gelen sesleri işitme peygamberlerin görevlerine yeni başladıkları sıralarda rastlanan bir durumdur. Resûl-i Ekrem'in vahye yeni mazhar olduğu sıralarda Hira mağarasında bu tür sesler işittiği rivayet edilir. Şair Ubeyd b. Ebras devesini kaybedince hâtiften gelen bir ses ona devesinin yerini tarif etmişti. Bu tür seslerin, sakınılması gereken bir hususu veya yapılması gereken bir işi haber verdiğine inanılırdı (Cevâd Ali, VI, 714-736).

Mes'ûdî, gaipten ses işitme olayıyla ilgili olarak şöyle bir açıklama yapar: Issız saharalarda ve vadilerde yalnız dolaşan kimseyi bir düşünce kaplar; bu esnada içine bir korku düşer; özellikle korktuğu zaman kendini zan ve vehimlere, asılsız hayallere kaptırır. Bunlar bazan, o kişinin zihninde gaipten gelen bir ses veya görünen bir şahıs şeklinde canlanır; olmayan şeyleri varmış gibi algılamasına sebep olur (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 160-164; ayrıca bk. Câhiz, VI, 243).

Hadislerde "hetf" ve "hütâf" kelimeleri gaipten gelen ses anlamında geçmekle birlikte "çağırarak, davet etmek" mânasında kullanılmıştır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "htf" md.). Sahâbîler arasında bu tür sesleri işittiğini söyleyenlerin bulunduğuna dair güvenilir bilgi yoktur. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren bazı zâhid, münzevî ve sûfilerin hâtiften ses işitme (hâtif-i gayb, hâtif-i gaybî) olaylarına sıkça rastlanır. Meşhur olan bir menkıbeye göre

re İbrâhim b. Edhem avlanmaya çıktığı zaman hâtiften gelen bir ses ona, "Sen bunun için mi yaratıldın, sana bu mu emredildi?" deyince irkilmiş, ancak yine avlanmaya devam etmiş; aynı sesi üç defa duyduktan başka eğerin kaşından da bu nida gelince atından inip çöllere düşmüştür. Yine İbrâhim b. Edhem, bu sırada yanında bir adamın (Hızır) belirmediğini görmüştür (Sülemî, s. 30). Kelâbâzî eserinde hâtif konusuna bir bölüm ayırmış, Ebû Saîd el-Harrâz ve Ebû Hamza el-Horasânî gibi sûfilerin hâtiften gelen sesleri nasıl duyduklarını anlatmıştır (*Taaruf*, s. 210). Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr*'da hâtif meselesini daha geniş bir şekilde ele alarak bunun olabirliğini hem kabul edenler hem de reddedenler bulunduğunu belirttiikten sonra kendisinin de hâtiften bir ses işittiğini söylemiştir. Hâtiften gelen sesin hak olduğunu kabul edenlere göre insanı Hak'a davet eden kişilerden bazılarının gizli kalması câizdir; Allah kulunu uyarmaya bir hâtifi sebep kılabilir. Bazan bu tür seslerden bahsedilirken, "Ruhumun derinliklerinden hâtif bana seslendi"; "Kalbime nida veya iltihâr olundu" gibi ifadeler de kullanılır. Bu ifadeler, bu tür seslerin dış âlemde değil ruhun derinliklerinden kopup geldiğini, can kulağıyla işitildiğini ve işiteni ciddi bir şekilde etkilediğini gösterir. Her halde bu sesler, maddî değil mânevî bir nitelikte olup mutasavvıfların daha çok, "Hak'tan gelen hâtır" veya "melekten gelen hâtır" dedikleri hâtır türündendir.

Tasavvufî hayatın geliştiği dönemlerde hâtiften gelen sesler üzerinde çok durulmuş, özellikle şair sûfiler hâtifi ilhamlarının kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Molla Abdullah ve Seyyid Ahmed İsfahânî gibi İranlı şairler bu sebeple Hâtif veya Hâtifi mahlasını almışlardır. Hâtif ve Hâtifi mahlaslarını kullanan birçok Türk şairi de vardır (*TDEA*, IV, 160-161).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "htf" md.; *Lisânü'l-Arab*, "htf" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "htf" md.; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, VI, 243; Ebû Bekir el-Kelâbâzî, *Taaruf*; *Doğu Devrinde Tasavvuf* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1979, s. 210; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 160-164; Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr* [haz. İrfan Gündüz, doçentlik çalışması, 1990], İSAM Ktp., nr. 16.971, s. 377-383; Sülemî, *Tabakât*, s. 30; Bakîî, *Şerh-i Şahtîyyât*, s. 634; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng*, Tahran 1350 hş., s. 795; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 714-736; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVIII, 29-30; D. B. Macdonald, "Hâtif", *İA*, V/1, s. 369-370; T. Fahd, "Hâtif", *EP* (İng.), III, 273; "Hâtif", *TDEA*, IV, 160-161.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HÂTİF-i İŞFAHÂNİ

(هاتف اصفهانی)

Seyyid Ahmed Hâtif-i İsfahânî
(ö. 1198/1784)

İran edebiyatının en ünlü şairlerinden.

XII. (XVIII.) yüzyılın ilk yarısında İsfahan'da doğdu. Hz. Hüseyin soyundan gelen ailesi, Safevîler döneminde Azerbaycan Urdûbâd şehrinde göç ederek İsfahan'a yerleşmişti. Hâtif matematik, felsefe ve tıp ilimlerini tahsil etti. Devrin meşhur edip ve şairleri olan Muhammed Taki Sahbâ, Lutf Ali Beg Âzer ve Süleyman Sabâhî ile öğrencilik yıllarından başlayarak hayatının sonuna kadar birlikte bulundu. Divanındaki bazı beyitlerden tabiplik yaptığı, mesleğinden memnun olmadığı, hayatının son yıllarını İsfahan ve Kâşân'da geçirdiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Kâşânî nisbesiyle de anılmıştır.

Tıp bilgisini, Kerim Han Zend zamanında Şiraz'da ikamete zorlanan hekim Muhammed Nâsır İsfahânî'den (ö. 1191/1777) öğrenen Hâtif, Kerim Han'ın İsfahan valisi Mîr Abdülvehhâb Müsevî'nin topladığı şiir meclislerinde de bulundu. Lutf Ali Beg'in oturduğu Kum şehrine birkaç defa ziyaret için gitti ve 1198 (1784) yılının sonlarında burada vefat etti. Oğlu Muhammed Sehâb (ö. 1222/1807) ve kızı Reşha da şairdir.

Fazla şiir söylememekle birlikte yazdığı terciibendlerle şöhet kazanan Hâtif, İsfahan'daki edebî faaliyetleriyle Horasan üslûbuna dönüş akımına öncülük eden Ali Müştâk'ın çevresinde yer almış, o yıllarda yaygın olan sebk-i Hindî'ye ilgi göstermeyip Sa'dî-i Şîrâzî ve Hâfız-ı Şîrâzî başta olmak üzere eski üstatların yolunda şiirler söylemiştir. Kasidelerinde Enverî ve Kemâleddin İsmâîl İsfahânî üslûbu hâkimdir. Bazı kasidelerinde Şîa akidesine de yer veren şairin vahdet-i vücûd düşüncesini tasavvufî remizlerle işlediği beş kıtalık terciibendi, XII. (XVIII.) yüzyılda yazılmış en güzel Farsça şiir olarak kabul edilmektedir (Browne, IV, 221). Ancak bu şiirin Ferîdüddin Attâr'dan etkiler taşıdığı öne sürülmüştür. Hâtif'in Sa'dî ve Hâfız üslûbuyla yazdığı gazeller ve tarih düşürdüğü beyitlerle süslediği kıtalarının yanı sıra Arapça şiirleri de takdir edilmiş, belli başlı Avrupa dillerine tercüme edilen şiirleri bilhassa İtalya'da büyük ilgi görmüştür. Tercî, kaside, gazel, kıta, rubâî ve Arapça şiirlerini ihtiva eden divanı Vahîd-i Destgirdî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1312 hş.).

HÂTİFİ-İ İSFAHÂNÎ

BİBLİYOGRAFYA :

Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1337 hş., s. 423; Abdürrezzâk Dûnbülî, *Tezkire-i Nigârîstân-ı Dârâ*, Tebriz 1342 hş., I, 277-278; a.mlf., *Tecrübâtü'l-ahâr ve tesliye-tü'l-ebrâr* (nşr. Hasan Kâdî Tabâtâbâî), Tebriz 1349 hş., I, 325-372; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahran 1336, VI, 1175; *Mecmû'a-i Makâlât-ı 'Abbâs-ı İkbal Âştîyânî* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1369 hş., s. 537-550; Browne, *LHP*, IV, 221, 284-297; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tahran 1314 hş., s. 396; Rypka, *HIL*, s. 308; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tebriz, ts., s. 244; Lutfullah Sûretger, *Tecelliyât-ı 'İrfân der Edebiyyât-ı Fârsî*, Tahran 1345 hş., s. 101; M. Ali Habîbâbâdî, *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan 1362, I, 74-76; Mehdi Bâmdâd, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İrân der Kâr-ni 12 ve 13 ve 14 Hicrî*, Tahran 1371 hş., I, 105; Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, *Bâ Kâr-vân-ı Hülle*, Tahran 1374 hş., s. 315-327; Dihhudâ, *Lugât-nâme*, XXVIII, 30-32; H. Massé, "Hâtîfî", *El*² (İng.), III, 273.

ADNAN KARAIŞMAIOĞLU

HÂTİFİ

(هاتفی)

Mevlânâ Abdullah Hâtîfî
(ö. 927/1521)

İranlı şair.

822'de (1419) Herat'ın Câm bölgesindeki Harcird kasabasında doğdu. Meşhur mutasavvîf şair Abdurrahman-ı Câmî'nin kız kardeşinin oğludur. Safevî devrinin ilk yıllarında yaşayan edebiyat ve sanat adamlarının çoğu gibi Herat'ta son Timurlu sultanlarının hizmetinde bulundu; şair ve devlet adamı Ali Şîr Nevâî'nin himayesine mazhar oldu. Gençliğinin ilk yıllarını zevk ve eğlence içinde geçiren Hâtîfî, daha sonra dayısı Câmî'nin derslerine devam etmeye başladı. Çehâr Bâği

Hâtîfî'nin Behzad tarafından yapılan bir tasviri (Cenova Prens Sadreddin Ağa Han Koleksiyonu, nr. M. 192)

adında bir tekke kurarak inzivaya çekildi. Uzun yıllar münzevi bir hayat yaşadı. Horasan'da hâkimiyet sağladıktan sonra dönüştü Harcird'e uğrayan (1511) Şah İsmâil, Hâtîfî ile görüşerek kendisinden fetihleriyle ilgili bir şiir yazmasını istedi. Hâtîfî bu teklifi kabul edip 1000 beyit kadar yazmışsa da eserini tamamlayamamıştır. Dayısının aksine İsnâşerîyye mezhebinin benimseyen Hâtîfî Muharrem 927'de (Ocak 1521) Harcird'de vefat etti ve Çehâr Bâği Tekkesi'ne defnedildi.

Abdurrahman-ı Câmî'den sonra devrin en büyük şairi sayılan Hâtîfî'nin şiirlerinde Nizâmî-i Gencevî ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin tesirleri açıkça görülür.

Eserleri. 1. *Dîvân*. Tek yazma nüshası bilinmektedir (Kahire Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, nr. 186). 2. *Hamse*. Müellifin Nizâmî'yi taklit ederek kaleme aldığı eser şu mesnevilerden meydana gelmektedir: a) *Leylâ vü Mecnûn*. Nizâmî'nin aynı adlı eseri örnek alınarak sade bir dille yazılmıştır. Hâtîfî'nin ilk mesnevisi olan bu eserin, biri 1788 yılında Kalkûta'da Sir W. Jones tarafından, diğeri Leknev'de (ts.)

yapılmış iki yayımı vardır. b) *Heft Manzar*. 15.000 beyit olan bu eser, Nizâmî'nin *Heft Peyker*'i örnek alınarak yazılmıştır (yazma nüshaları için bk. Ahmed-i Münzevî, IV, 3324-3325). c) *Şîrin ü Hüsrev*. Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrin*'ine nazîf olarak yazılmış ve Ali Şîr Nevâî'ye ithaf edilmiştir. 1800 beyitten meydana gelen mesnevi Sâdullah Esedüllayef tarafından neşredilmiştir (Moskova 1977). d) *Timurnâme*. Hâtîfî, 4500 beyit tutan bu mesnevisini yazarken Nizâmî'nin *İskender-nâme*'sini göz önünde bulundurmaya rağmen Nizâmî gibi hikâye ve efsanelerden bahsetmemiş, başta Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafer-nâme*'si olmak üzere Timur'a ait önemli kaynaklardan faydalanmıştır. Biri *Zafer-nâme-i Hâtîfî* adıyla taş basması olarak (Leknev 1869), diğeri *Timurnâme* adıyla (Madras 1958) yapılmış iki neşri vardır. e) *İsmâ'îlnâme* (*Şâhnâme-i Hâtîfî*). Şah İsmâil devrini anlatan ve 1000 beyit kadar yazılmış olan bu eser bir *Timurnâme* yazması içinde bulunurken daha sonra kaybolmuştur. Mesnevinin bazı beyitleri *Tuḥfe-i Sâmi*'de örnek olarak nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâtîfî, *Şîrin ü Hüsrev* (nşr. Sa'dullah Esedüllayef), Moskova 1977, neşredenin önsözü, s. III-LIX; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (nşr. Ali Asgar-ı Hikmet), Tahran 1363 hş., s. 62-63; Sâm Mirza, *Tuḥfe-i Sâmi*, Tahran 1314 hş., s. 94-97; Hândmîr, *Habîbû's-siyer*, IV, 354-355; Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Bombay 1277/1860, s. 375-384; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahran 1284/1867, I, 54-55; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 438-447; a.mlf., *Hamâse-serâyi der İrân*, Tahran 1363 hş., s. 360-362; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 314-315; Münzevî, *Fihrist*, IV, 2984, 3324-3325; Browne, *LHP*, IV, 227-229; Fahrüzzamân-i Kazvîni, *Tezkire-i Meyhâne* (nşr. Muhammed Şeffî), Lahor 1926, s. 103-110; Rızâzâde Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran 1321 hş./1942, s. 379; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklim*, Tahran 1341 hş./1962, III, 186-188; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 471; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât*, s. 62-63; *Kâmûsü'l-lâm*, VI, 4721; Cl. Huart, "Hâtîfî", *IA*, V/1, s. 370; a.mlf. - [H. Massé], "Hâtîfî", *El*² (İng.), III, 274; J. T. P. de Bruijn, "*Khargird*", a.e., IV, 1073.

MÜRSEL ÖZTÜRK

HATİM

(الحتم)

Kur'an ilimleriyle
hadis literatüründe kullanılan bir tabir.

Hatm ve hıtm sözlükte "örtmek, mühürlemek, bir şeyi tamamlayıp sonuna ulaşmak" gibi mânalara gelir. Kur'an-ı Kerîm'i başından sonuna kadar yüzünden veya ezbere okuyarak bitirmeye, ay-

Bir hatim duası
(Hacı Selim
Ağa Ktp.,
Hudâyî, nr. 17)